

Υπό: ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΖΗΒΑ

Καθηγητοῦ τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς
τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου

Τριάντα τρία χρόνια, ἢ, ἓνα τρίτο αἰῶνος. Αὐτὸ εἶναι τὸ ψυχρὸ ἀριθμητικὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πολὺ εὐκόλης καὶ γρήγορης ἀφαιρέσεως. Ἐνα χρονικὸ διάστημα ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μικρὸ ἢ ἀπίστευτα μεγάλο, ποὺ μπορεῖ νὰ σημαίνει πολλὰ ἢ καὶ τίποτε· ποὺ ἀνακαλύπτεις ὁμῶς ξαφνικὰ πῶς τὸ ἔχεις ζήσει, ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα, ὥρα μὲ τὴν ὥρα, καὶ ποὺ ἔρχεται νὰ ἐκφρασθῇ μὲ τὴν μορφή ἑνὸς διψήφιου ἀριθμοῦ.

Ὅμως, καθὼς τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ μιᾶς ἀπλῆς ἀριθμητικῆς πράξεως μεταβάλλεται σ' ἓνα κέντρισμα ὀδυνηρὸ τῆς μνήμης, καθὼς γίνεται ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀναβίωση ἀναμνήσεων πυκνῶν, ποὺ ἀκατάστατα συνωθοῦνται στὸ στενὸ πέρασμα τῆς πρὸ ἀπομονωμένης γωνιᾶς τοῦ μνημονικοῦ μας, παίρνει μιὰν ἄλλη διάσταση, ὀλοένα καὶ πρὸ σημαντικὴ, κυριαρχικὴ θὰ ἔλεγα, καὶ μιὰ ποιότητα κι' ἓνα νόημα μαζί ἰδιαίτερο, πολὺ πρὸ διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι ὁ διψήπιος ἀριθμὸς μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ πειθαρχήσῃ κανεὶς τὶς σκέψεις του, νὰ βάλῃ σὲ τάξη τὶς εἰκόνες ποὺ ἀκατάπαυστα ἡ μνήμη μας ἀνασύρει, καθὼς οἱ διαστάσεις τοῦ ἀριθμοῦ συνεχῶς μεγαλώνουν. Εἶναι εἰκόνες ἐκπλήξεως καὶ ὀδύνης, εἰκόνες ἔξαλλου ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἐξάρσεως μοναδικῆς, καὶ εἶναι εἰκόνες πίκρας, διαποτισμένες ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς ἀπαράδεκτης ἀδικίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως. Εἶναι, γι' ἄλλη μιὰ φορά, ἡ εἰκόνα ποὺ συντίθεται ἀπὸ τὸν παράξενο συνδυασμὸ τῶν ἀντιφάσεων ποὺ ζήσαμε, ἐδῶ καὶ τριάντα τρία χρόνια, μὲ τὸν δικό του τρόπο ὁ καθένας, ἀπὸ τὴν δική του θέση καὶ ἀπὸ τὴν σκοπιὰ τῆς δικῆς του ἡλικίας.

Δὲν ξέρω πόσο τὸ χρονικὸ διάστημα τῶν τριάντα τριῶν ἐτῶν συγκροτεῖ μιὰν ἀπόσταση ἰκανὴ γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ θεώρηση τῶν πρα-

Οί σκηνές τοῦ «ἀπεριγράπτου ἐνθουσιασμοῦ» πού εἶδε ὁ Γερμανὸς πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα, ἐξέφραζαν μὲ τὸν πῶς ἄμεσο τρόπο μιὰ μοναδικὴ σὲ περιεχόμενο, ἔκταση καὶ ἔνταση στάση. Αὐτὴν πού, χωρὶς προσεννόηση, χωρὶς καμμιά δυνατότητα — χρονικὴ — ἀνταλλαγῆς ἀπόψεων καὶ συζητήσεως, ἀπεδέχθη, ἀλλὰ καὶ ἐπέβαλλε, σὰν ἀπόφαση συλλογικὴ καὶ ἀμετάκλητη, ἕνας ὀλόκληρος λαός. Ἀπόφαση ἀγῶνος βέβαια, πιθανώτατα ἀπόφαση θανάτου.

... «χωρὶς κανένα νότιο θεατρinισμό, χωρὶς καμμιά συναισθηματικὴ ἐπιπολαιότητα».

Εἶναι, νομίζω, ὁ μόνος πλεονασμός, ἡ μοναδικὴ ἀστοχία πού ὑπάρχει στὸ κείμενο τοῦ Γερμανοῦ πρέσβευς. Γιατί, ὅταν ἀποφασίσῃ κανεὶς ν' ἀγωνισθῆ καὶ νὰ πεθάνῃ, οἱ συναισθηματισμοὶ καὶ οἱ ἐπιπολαιότητες δὲν μπορεῖ νὰ ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴν ἀπόφασή του. Τὸ συμπέρασμα νομίζω πὼς βγαίνει τώρα ἀβίαστο. Ἡ κοινὴ αὐτὴ ἄμεση ἀπόφασις, ἡ ἐνιαία στάση, ἡ ἐνεργητικὴ ἀλλὰ καὶ ταυτόχρονα ἡρεμῆ, ἀποφασισμένη, χωρὶς δεύτερη σκέψη συλλογικὴ ἀντίδραση, φανερώνει ἕνα κοινὸ τρόπο ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων, κοινὸς κανόνες ζωῆς, κοινὴ ἠθικὴ. Μὲ δυὸ λόγια, τὴν ἑλληνικὴ ἀποψη, τὸν δικό μας τρόπο ζωῆς καὶ θανάτου.

Δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού ὁ λαός μας ἔπαιρνε μιὰ τέτοια ἀπόφαση. Δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού ὁ σκεπτικισμὸς ἦ καὶ ἡ συγκατάβαση ἴσως τῶν ξένων, τῶν μὴ Ἑλλήνων — δὲν θὰ πῶ τῶν «βαρβάρων» — μεταβαλλόταν γρήγορα σὲ ἐκπληξη, σὲ θαυμασμό, σὲ ἐνθουσιασμό. Δὲν ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού οἱ Ἕλληνες ἀποφάσιζαν πὼς ἀγωνιζόμενοι «ὑπηρετοῦν τὸ Δίκαιον», κι' ἔκαναν τὸν ἀγῶνα ὑπόθεση προσωπικὴ τοῦ καθενός.

Μακρὰ ἀπὸ μένα κάθε ὑπόνοια σωβινισμοῦ, κάθε σκέψη ἀλλαζονικῆ. Ἀλλὰ πὼς νὰ μὴ συνδυάσῃ κανεὶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, πὼς νὰ μὴ θυμηθῆ τις ἀντιστοιχίες, πὼς ν' ἀποφύγῃ τὴν διατύπωση τοῦ φανεροῦ συμπεράσματος; Οἱ χρονικὲς ἀποστάσεις εἶναι ἀναμφισβήτητα μεγάλες. Οἱ καιροὶ διαφορετικοί· καὶ τὰ ἴχνη τῆς ἱστορίας ἔντονα. Οἱ ἀποφάσεις ὅμως εἶναι οἱ ἴδιες καὶ οἱ συνθηκὲς ἀνάλογες πάντα. Καὶ οἱ συνέπειες; Κι' αὐτές. Ὡστε λοιπὸν ἡ συνέχεια ἡ ἱστορικὴ — αὐτὴ πού μπορεῖ νὰ ὑπερπηδᾷ τις ἀποστάσεις, νὰ παραγνωρίζῃ τὰ ἔντονα ἴχνη, ν' ἀδιαφορῆ γιὰ τις φαινόμενες διαφορὲς — δὲν εἶναι μόνο μιὰ κάποια φιλολογικὴ ἔκφραση, δὲν εἶναι ἡ αὐτάρεσκη διατύπωση μιᾶς ἀμφιλεγόμενης πραγματικότητος. Εἶναι — ἀπεδείχθη πὼς εἶναι — ἡ ἴδια ἡ πραγματικότης. Τὸ μεγάλο λοιπὸν, τὸ πολυσήμαντο συμπέρασμα, αὐτὸ πού ἀβίαστα προκύπτει ἀπὸ ὅλα αὐτὰ εἶναι τοῦτο: ἡ ἐμμονὴ τοῦ λαοῦ μας στὶς ἴδιες βασικὲς ἀρχές, πέρα καὶ πάνω ἀπὸ περιορισμοὺς χρονικοὺς, ἀπὸ διαφορὲς συνθηκῶν κοινωνικῶν, ἀπὸ διαφορὲς θρησκευτικῆς ἢ συστήματος πολιτικοῦ τῆς στιγμῆς. Εἶναι οἱ βαθύτερες καὶ οὐσιαστικὲς ἀρχές πού ὑπαγορεύουν τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη γιὰ τὴν υπεράσπιση τῆς ιδέας. Κι' ἔπειτα, ἡ πραγματοποίησις τῆς ὁμόθυμης ἀποφάσεως. Ἡ συνεχὴς, ἐπίμονη πορεία, ἡ αὐξανόμενη ἔνταση, καὶ ἡ τραγικὴ καὶ ἡρωικὴ συνάμα — μὲ τὴν πῶς πλατεία ἔννοια — λύση.

Πανηγυρίζουμε σήμερα τὴν ἐπέτειο τῆς 28ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, ἐπειδὴ ἀπετέλεσε τὴν ἀστράφτερη ἀπαρχὴ τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ σὰν συνισταμένη νομίζω πού ἐκφράζει ἕνα σύνολο γεγονότων, στενὰ μετα-

ξύ τους συνδεδεμένων. Ἡ σημασία τους δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφύγη, ἂν φυσικὰ πρέπει, ὅπως πιστεύω, νὰ θεωροῦμε τὴν ἡμέρα τῆς ὁποίας τιμοῦμε σήμερα τὴν ἐπέτειο, ὄχι ἀπλῶς μιὰ λαμπρὴ ἡμέρα, ἕνα, μεγαλειῶδες ἔστω, ἀλλὰ στιγμιαῖο γεγονός· ἀλλὰ κάτι πολὺ μεγαλύτερο. Μιὰ ἀναβάπτιση σ' αὐτὸ πού συνοπτικὰ θὰ λέγαμε ἔθνικες παραδόσεις, μιὰν οὐσιαστικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἄκαμπτης βουλήσεώς του νὰ κρατηθῆ ἐλεύθερο καὶ ἀνεξάρτητο στὰ σημεῖα ἐκεῖνα πού ὑπῆρξαν τὰ προαιωνία του στηρίγματα· στὴ γῆ μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι τοῦ τόπου αὐτοῦ ἀνέσπυραν τὴν ἀκατέργαστη ὕλη καὶ τὴν μεταμόρφωσαν σὲ δίδαγμα, καὶ τῆς ἔδωσαν μορφὴ, ὕφος καὶ ἦθος.

Νομίζω πὼς ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ σταματήσῃ ἡ ἱστορία ἐδῶ, σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἢ ἀπόφαση τῶν Ἑλλήνων θὰ ἦταν ἕνα γεγονός ἱκανό, μόνον αὐτό, νὰ τοὺς ἐξασφαλίσῃ ἀπέναντί της. Ἐπὶ τέλους καὶ ἄλλοι Εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ ἐπολέμησαν, μικροὶ ὅπως ἐμεῖς ἢ καὶ πολὺ μεγαλύτεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀπὸ μᾶς· ἢ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἔχασαν, ἴσως ὅτι δὲν πρόλαβαν κὰν νὰ πολεμήσουν, δὲν μπόρεσαν ν' ἀντισταθοῦν στὴν θύελλα. Καὶ εἶναι ἐξ ἴσου ἀλήθεια πὼς ἡ θύελλα ἦταν πολὺ μεγάλη, τρομακτικὴ. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία φυσικὰ δὲν σταμάτησε· κι' ἀναγκάστηκε νὰ καταγράψῃ ὡς ἕνα — λογικὰ βέβαια ἀπίθανο — γεγονός, ὄχι μόνον τὴν ἀπόφαση ἀλλὰ καὶ τὴν καταπληκτικὴ ὑλοποίησιν αὐτῆς τῆς ἀποφάσεως, τὴν ἀνατροπὴ τῶν ὄρων καὶ τὴν γελοιοποίησιν τῆς πρὸ μεγαλόστομης κομπορημοσύνης. Μὲ ὑπομονή, μὲ πίστη, μὲ φρόνημα ὑψηλό, οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν ν' ἀναχαιτίσουν τὸν ἀντίπαλό τους, νὰ τὸν καθηλώσουν κι' ἔπειτα... κι' ἔπειτα νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπιτυχία σὲ ἐπιτυχία, ἀπὸ τὴ νίκη στὸν θρίαμβο.

Ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικὸς πολέμησε καὶ νίκησε. Εἶναι ἀλήθεια πὼς μέχρι τώρα — μέχρι χθὲς ἀκόμα — οἱ ἀγῶνες του εἶχαν ἕνα κοινὸ γνώρισμα. Πολεμοῦσε σχεδὸν πάντα πρὸς μιὰ ὠρισμένη κατεύθυνση, ἀνεκαίτιζε πάντα μιὰ εἰσβολὴ πού δὲν ἀπειλοῦσε μόνον τοὺς ἴδιους τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ μιὰ ὀλόκληρη ἡπειρο. Κι' ἔδινε πάντα καιρὸ στοὺς ἄλλους. Τώρα ἡ εἰσβολὴ προερχόταν ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση, μέσα ἀπὸ τὴν ἡπειρο πού τόσες φορὲς εἶχε ὑπερασπίσει. Τί σημασία ἔχει; Τὸ πρόβλημα ἦταν τὸ ἴδιο, καὶ ἡ ἀπάντησις ἔπρεπε νὰ εἶναι ταυτόσημη· καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. «Ὁ ροῦς τῆς ἱστορίας», «ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολέμου». Φράσεις γνωστὲς, πολυμεταχειρισμένες, εὔσημα πού ἐπανειλημμένα μᾶς ἔχουν ἀπονεμηθῆ. Οἱ Ἕλληνες ἤξεραν μόνον τί ἦταν αὐτὸ πού ἔπρεπε νὰ κάνουν. Νὰ πολεμήσουν καὶ νὰ νικήσουν. Κι' αὐτὸ ἔκαναν, ὅσο οἱ δυνάμεις τους τὸ ἐπέτρεπαν. Ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπ' αὐτό, κι' ὅταν πὰ δὲν εἶχαν δυνάμεις, κι' ὅταν ἡ ἔσχατη θυσία ἦταν ὀλοφάνερο πὼς ἐρχόταν, ὅπως καὶ ἄλλοτε, ὅπως συνήθως.

Τώρα οἱ ἀντίπαλοι ἦταν δύο. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἤξεραν πὼς ἡ ἀντίστασή τους ἴσως νὰ μὴν ἔσωζε τὴν Εὐρώπη, ἐδαφικὰ τουλάχιστον. Ἐσωζε ὅμως τὴν τιμὴ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, στὰ θεμέλια τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε πάντα ἡ δικὴ τους δεσπόζουσα συνεισφορά. Ἄς ἐπανέλθουμε στὸ κείμενο τοῦ Γερμανοῦ πρέσβους... «Ὅτι ἡ Γερμανία ἀργὰ ἢ γρήγορα θὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον, ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, κανεὶς πλέον ἐδῶ δὲν τὸ ἀμφισβητεῖ, μολονότι τὰς πρώτας ἡμέρας ἐξεδηλοῦτο ἡ γνώμη ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διατηρηθῆ μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν μία οὐδε-

τερότης ... ». Καὶ συμβουλεύει

«Αἱ ἀποφάσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ληφθοῦν τελικῶς εἰς τὴν Γερμανίαν δι' αὐτὸν τὸν λαόν, θὰ πρέπει νὰ βασίζωνται ἀνυπερθέτως ἐπὶ δύο βασικῶν προϋποθέσεων. Ἐπὶ τῆς γνώσεως τῆς καθόλου ψυχικῆς διαρθρώσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ψυχολογικῶν ἐπιδράσεων τῶν Ἑλλήνων».

Ἡ ἑλληνικὴ θέση ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀπλῆ:

«Ὁ ὀλίγος ἢ πολὺς στρατὸς τῶν Ἑλλήνων ποὺ εἶναι ἐλεύθερος, ὅπως ἐστάθη εἰς τὴν Ἡπειρον, θὰ σταθῆ, ἂν κληθῆ, εἰς τὴν Θράκην. Καὶ τί νὰ κάμῃ; ... Θὰ πολεμήσῃ. Καὶ ἐκεῖ. Καὶ θὰ ἀγωνισθῆ. Καὶ ἐκεῖ. Καὶ θὰ ἀποθάνῃ. Καὶ ἐκεῖ. Καὶ θ' ἀναμείνῃ τὴν ἐκ Βερολίνου ἐπιστροφὴν τοῦ δρομέως, ὁ ὁποῖος ἦλθε πρὸ πέντε ἐτῶν καὶ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Ὀλυμπίαν τὸ φῶς, διὰ νὰ μεταβάλλῃ εἰς δαυλὸν τὴν λαμπάδα καὶ νὰ φέρῃ τὴν πυρκαϊάν εἰς τὸν μικρὸν εἰς ἕκτασιν, ἀλλὰ μέγιστον αὐτὸν τόπον, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἔμαθε τὸν κόσμον ὅλον νὰ ζῆ πρέπει τώρα νὰ τὸν μάθῃ καὶ ν' ἀποθνήσκῃ».

Ἡ προειδοποίηση ἦταν σαφὴς καὶ ἐπίσημη, ἀνεπίσημα διατυπωμένη σὲ κύριο ἄρθρο ἡμερηίδος τῆς ἐποχῆς. Δὲν ὑπῆρχε καμμιά αὐταπάτη, δὲν ὑπῆρχαν περιθώρια ἐλπίδων. Οἱ Ἕλληνες ἐτόλμησαν ἄλλη μιὰ φορά. Δὲν ξέρω ποῖος χαρακτηρισμὸς θὰ μπορούσε νὰ δοθῆ ἀπὸ ἕνα τρίτο στὴν πράξη τους. Παραφροσύνη ἴσως. Ἐγὼ θὰ ἔλεγα συνέπεια. Καὶ ἡ πυρκαϊὰ ἦλθε καὶ οἱ φλόγες ἔφθασαν στοὺς οὐρανοὺς. Ἦταν ἡ κορυφαία στιγμή τῆς τραγωδίας. Οἱ Ἕλληνες ἐδίδαξαν πράγματι στὸν κόσμον μὲ ποῖο τρόπο πεθαίνει κανεὶς: ἦταν ἕνα μάθημα ποὺ τὸ ἤξεραν καλὰ καθὼς ἀρκετὲς φορὲς προηγουμένως τὸ εἶχαν ἤδη διδάξει.

Κι' ἔτσι, τὰ παιδιὰ πού, στὰ πρόθυρα τῆς ἐφηβίας, τοποθετοῦσαν χάρτινες σημεῖες στὸν χάρτη τῆς Εὐρώπης γιὰ νὰ παρακολουθοῦν τὶς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἄρχισαν τώρα νὰ βλέπουν καὶ κάποιες ἄλλες ὄψεις τοῦ πολέμου. Ἡ λάμψη ποὺ δίνει στὰ μάτια ἡ ἐπιτυχία ἄλλαξε χροιά κι' ἔγινε τώρα πρὸ σκληρῆ καὶ πρὸ σκοτεινῆ. Τὰ ἴδια τὰ παιδικὰ μάτια βάθυναν, καθὼς γέμιζαν τώρα ἐμπειρίες καινούργιες, μοναδικές. Ἦταν ἡ ἐμπειρία τοῦ πόνου, ἡ ἐξοικείωση μὲ τὸν θάνατο, ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος. Τὸ ἔθνος περνοῦσε σὲ μιὰν ἄλλη μορφή τοῦ ἀγῶνος, σὲ μιὰ σκληρότερη ἀκόμα δοκιμασία. Ἡ 28ῆ Ὀκτωβρίου τοῦ 1940 θὰ ἦταν στὸ ἕξῃς ἕνα σύμβολο ποὺ θὰ φώτιζε καὶ θὰ ὀδηγοῦσε τὸν συνεχιζόμενον ἀγῶνα σὲ κάθε στιγμή, σὲ κάθε μορφή, σὲ κάθε τόπο. Καὶ ξέρουμε ὅλοι πολὺ καλὰ τὸ πόσο σκληρῆ, πολύμορφη, ὀδυνηρῆ κι' ἀνελέγητη ὑπῆρξε αὐτὴ ἡ νέα μορφή τοῦ ἀγῶνος.

Οἱ εἰκόνες ξανάρχονται τώρα ὀλοζώντανες, ἔτσι καθὼς εἶναι βαθειὰ χαραγμένες στὴ μνήμη. Κι' ἀπὸ τὴ σύνθεσή τους προκύπτει τὸ νόημα τὸ βαθύτερο τῆς 28ῆς Ὀκτωβρίου τοῦ 1940, καθὼς καὶ τὸ μήνυμα ποὺ γιὰ τὸ μέλλον περικλείει.

Εἶναι, πρῶτον, ἡ διαπίστωση τῆς ἀνάγκης τῆς ψυχικῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐτοιμότητος τοῦ λαοῦ μας, ὅταν οἱ καιροὶ τὸ καλέσουν. Χωρὶς τὴν ἐνότητα αὐτὴ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σκέψεων, ἡ πραγματοποίηση τῆς προσπάθειας ποὺ τὸ ἔθνος ἀνέλαβε πρὶν ἀπὸ τριάντα τρία χρόνια, θὰ ἦταν καθαρὴ οὐτοπία. Μέσα στὴν ἐνότητα αὐτὴν, ποὺ τόσο αὐθόρμητα

πραγματοποιήθηκε, βρήκε ὁ λαός μας τὴ δύναμη ν' ἀγωνισθῆ χωρὶς δι-
σταγμούς, χωρὶς ἀμφιβολίες. Κι' ἀκόμη βρήκε τὴ λύτρωση ἀπὸ τὶς ἀντι-
δικίες καὶ τὶς δικόνοιες τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐθνικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ ἐνό-
της λοιπὸν δὲν εἶναι σχῆμα λόγου, οὔτε μιὰ εὐκαλῆ ἢ ἀνεφάρμοστη
παρότρυνση. Εἶναι κάτι περισσότερο: εἶναι ἀνάγκη.

Εἶναι, δεύτερον, ἡ διαπίστωση τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς κοινοῦ ἐθνικοῦ
πιστεύω, μιᾶς κοινῆς ἀντιλήψεως γύρω ἀπὸ τὶς ἀξίες ἐκεῖνες, ἡ ὑπε-
ράσπιση τῶν ὁποίων συμβαδίζει μὲ τὴν ἴδια τὴν ὑπόστασή μας ὡς Ἑλ-
λῆνων. Ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως, ἡ ὑπεράσπιση
τῶν ἐθνικῶν μας παραδόσεων, ὅσον καὶ ἂν στὰ μάτια τοῦ Γερμανοῦ
πρέσβευς στὴν Ἀθήνα τοῦ 1940 φαινόταν «ἄποψις ἀσυγχρόνιστος», ἦ-
ταν καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι γιὰ μᾶς τρόπος ἐπιβιώσεως. Ἡ πανηγυ-
ρικὴ ἐκδήλωση ἐνὸς τέτοιου πνεύματος τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1940, ἀπο-
τελεῖ ἓνα θαυμαστὸ γεγονός τοῦ ὁποίου εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἐκτι-
μήσουμε τὴν σημασία, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν
σημερινὴ ἐποχὴ καὶ γιὰ τὸ μέλλον.

Εἶναι, τρίτον, ἡ συναίσθηση τῆς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος, πάν-
τοτε καὶ παντοῦ. Τοῦ καθήκοντος ποῦ δὲν ὑπαγορεύεται ἀπλῶς ἀπὸ κά-
ποιους συγκεκριμένους γραπτοὺς κανόνες ἢ ὁδηγίες, ἀλλὰ τοῦ καθή-
κοντος ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ τὶς περιστάσεις. Τοῦ
καθήκοντος σὰν ιδέας ποῦ ὁ καθένας ὑπηρετεῖ ἀπὸ δική του ἐσωτερικὴ
παρόρμηση καὶ πρωτοβουλία.

Ἡ 28ῆ Ὀκτωβρίου 1940 ἀνήκει στὴν ἱστορία. Σὲ μᾶς ἀνήκει ἡ ὑπο-
χρέωση νὰ τιμοῦμε, ὅπως σήμερα, τὴν ἐπέτειο τῆς μεγάλης ἐκείνης ἡμέ-
ρας, ἐνὸς ἐθνικοῦ συμβόλου καὶ ὀροσήμου τῆς νεώτερης ἱστορίας μας.
Σήμερα ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀντιπολεμικὴ — ποῦ δὲν ἔχει σταματήσει
ὡστόσο νὰ κατασπαράσσεται ἀπὸ σκληροὺς κι' ἀδυσώπητους πολέμους.
Ζοῦμε σὲ μιὰ ἐποχὴ γεμάτη ἐλπίδες γιὰ ἓνα καλύτερο αὔριο, γιὰ μιὰ
ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἄγχος τῆς βίας καὶ τοῦ πολέμου.
Μπορεῖ ὁ δρόμος νὰ εἶναι ἀκόμα μακρὺς. Ἀλλὰ ἔχουμε ὅλοι τὴν ὑπο-
χρέωση ν' ἀγωνισθοῦμε γι' αὐτό. Ἀλλωστε, γιὰ τὴν δημιουργία ἐνὸς
τέτοιου κόσμου, ἀπελευθερωμένου ἀπὸ τὸ ἄγχος καὶ τὴ βία, ἐνὸς κό-
σμου καλύτερου, ἀπηλλαγμένου ἀπὸ τὴν φρίκη τοῦ πολέμου, ἀγωνί-
σθηκαν οἱ Ἕλληνες τοῦ 1940. Ὅσοι ἔζησαν στὸν πυρετὸ τῶν ἀλησμό-
νητων ἐκείνων ὡρῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς θυσίας δὲν θὰ λησμονήσουν
ποτὲ τὸ μέγεθος τῆς πράξεως. Καὶ θὰ μεταφέρουν στοὺς νεωτέρους,
σὰν παρακαταθήκη τοῦ ἔθνους ἱερή, αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀπόφαση ποῦ
ὑπαγόρευσε τὸν ἀγῶνα. Τὴν ἀπόφαση τῆς θυσίας γιὰ μιὰ ἐλεύθερη καὶ
καλύτερη ζωὴ. Κι' ἀκόμα, τὰ αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τῆς τι-
μῆς πρὸς ὄλους ἐκείνους ποῦ μὲ τὴν θυσία τους μᾶς ἔχουν δώσει τὴ
δυνατότητα νὰ ἐλπίζουμε σ' αὐτὴ τὴν καλύτερη ζωὴ. Ἡ 28ῆ Ὀκτω-
βρίου τοῦ 1940 ἄς μείνῃ στὸ νοῦ μας σὰν τὸ ὠραιότερο ξέσπασμα, ἡ
θριαμβικώτερη, ἡ νικητήρια κραυγὴ τῆς νέας Ἑλλάδος.

γμάτων. Καὶ μπορεῖ βέβαια νὰ ἀμφισβητηθῆ τὸ ἂν οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἔζησαν ἓνα γεγονός εἶναι οἱ ἀντικειμενικώτεροι κριταὶ του. Τὸ ἴδιο τὸ γεγονός ὡστόσο ὑπάρχει, ὅπως ὑπάρχουν καὶ οἱ εἰκόνες καὶ τὰ βιώματα ποὺ ξαναζοῦν. Κι' αὐτὰ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀληθινά. Δὲν ἀπομένει παρὰ νὰ προσπαθήσουμε νὰ βροῦμε τὸ νόημά τους, θὰ ἔλεγα ἀκόμη καλύτερα τὸ μήνυμα ποὺ περιέχουν. Γιατὶ αὐτὸ νομίζω πὼς εἶναι τὸ χρέος μας σήμερα, ἡμέρα πανηγυρισμοῦ μιᾶς ἱστορικῆς ἐπετείου, ἀλλὰ καὶ ἡμέρα, πιστεύω, ἐσωτερικοῦ προβληματισμοῦ.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα κείμενο.

«Οἱ κληθέντες ὑπὸ τὰ ὄπλα ἄνδρες ἔφθαναν τὸ πρῶτο πρωῖ τῆς ἐπιστρατεύσεως εἰς τὰ ὀρισθέντα κέντρα κατὰ πυκνάς ομάδας. Ἦμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ἀπεριγράπτους σκηναὶς ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὰ κέντρα αὐτὰ καὶ μάλιστα ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔλειπε κάθε νότιος θεατρῖνισμὸς καὶ κάθε συναισθηματικὴ ἐπιπολαιότης».

Ἀπόσπασμα δεύτερο.

«Δεκατέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐξακολουθεῖ. Δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἢ παραμικρὰ ἀμφιβολία ὅτι ὁ λαὸς χαρακτηρίζει τὸν πόλεμον αὐτὸν ὡς ἰδικόν του πόλεμον καὶ κατέχεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα ὅτι ἀγωνιζόμενος ὑπηρετεῖ τὸ Δίκαιον. Δι' ἓνα πτωχὸν λαόν, ὁ ὁποῖος μόλις πρὸ ἐκατὸν ἐτῶν ἐθουσιάσθη σύσσωμος καὶ ἐπροτίμησε τὴν πλήρη ἀθλιότητα προκειμένου νὰ ζῆσῃ ἐλεύθερος, ἢ ἐθνικὴ του ἀνεξαρτησία, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἄποψις ἀσυγχρόνιστος, δὲν εἶναι ἔννοια χωρὶς περιεχόμενον, ἰδιαίτερος ἀπέναντι ἐνὸς ἐχθροῦ, ὅπως οἱ Ἴταλοί».

Αὐτὰ ἐπεσήμαινε πρὸς τὴν κυβέρνησή του, στὶς 15 Νοεμβρίου 1940, ὁ Γερμανὸς πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα πρίγκηψ φὸν Ἐρμπαχ. Περιέχουν βέβαια ἓνα - δυὸ χαρακτηρισμοὺς ποὺ ἐνοχλοῦν. Ὡστόσο, δὲν θὰ μποροῦσε πιστεύω κανεὶς νὰ μᾶς κατηγορήσῃ γιὰ ἔλλειψη ἀντικειμενικότητος ἂν βασιζόμεσθε σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ κείμενο γιὰ νὰ φθάσουμε σὲ ὠρισμένα συμπεράσματα.

Πρὶν ὅμως ἀπὸ τὸ ὁποιοδήποτε συμπέρασμα, ἂς θυμηθοῦμε ποιά περίπου ἦταν ἡ εἰκόνα ποὺ παρουσίαζε ἡ Εὐρώπη πρὶν ἀπὸ τριάντα τρία ἀκριβῶς χρόνια. Θυμᾶμαι, πολὺ καλὰ τὸ χάρτη τῆς Εὐρώπης ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὑπῆρχε ἓνας στὸ σπίτι μου, ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σπίτια, καὶ τὰ μεγαλύτερα κάπως παιδιὰ, ὅσα εἶχαν ἀκόμη τὸ προνόμιον νὰ θεωροῦν τὸν πόλεμον ὡς ἓνα κάπως σοβαρώτερον παιγνίδι, παρακολουθοῦσαν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Β' παγκοσμίου πολέμου, τοποθετώντας μικρὰς χάρτινες σημαῖες πάνω σ' αὐτὸ τὸ χάρτη. Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιγνιδιοῦ αὐτοῦ ἐξαντλήθηκε γρήγορα. Οἱ μισὲς χάρτινες σημαῖες ἐξετόπαζαν συνεχῶς τὶς ἄλλες μισὲς καὶ στὸ τέλος ὁ χάρτης, παρ' ὅλην τὴν λιθογραφικὴ πολυχρωμία, κατέληξε νὰ εἶναι σκεπασμένος μόνον ἀπὸ ἓνα εἶδος σημαῖας. Μερικὲς μόνον μικρὰς περιοχάς, στὶς παρυφές του, ἔμεναν ἀκόμη ἀκάλυπτες.

Νομίζω πὼς τώρα μποροῦμε νὰ φθάσουμε σὲ κάποιο συμπέρασμα.